
В. О. Береза,
кандидат педагогічних наук,
доцент ЧНУ ім. Богдана Хмельницького

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА ЯК ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Сьогодні питання політичної культури привертають увагу багатьох сучасних дослідників. Адже, як зазначає М.Іванов, свідоме формування політичної культури як мистецтва спільного цивілізованого проживання людей у державі – турбота всього сучасного суспільства, важлива умова його благополуччя. Демократичний лад не може затвердитися і бути ефективним без відповідної політичної культури населення, оскільки передбачає перетворення людини в джерело влади, вершителя долі своєї країни і міжнародної політики. І хоча в умовах демократичної держави далеко не кожен індивід впливає на прийняття політичних рішень, саме від свідомого вибору й активності більшості громадян залежать обстоювання державною політикою інтересів різних груп населення, компетентність і відповідальність правлячої еліти [1, 65–66].

Тож спробуємо з'ясувати, як відбувається формування політичної культури сучасного суспільства, яка є невід'ємною основою політичної соціалізації особистості.

Чим же зумовлена провідна роль політичної культури у політичній соціалізації? На думку І.Жадан, структурування політичної картини молоді здійснюється в процесі соціального навчання, моделі та механізми якого значною мірою задані політичною культурою суспільства. Основними соціально-психологічними феноменами політичної культури, що утворюють простір і визначають спрямованість політичної соціалізації, є домінуючий політичний дискурс (ідеї та цілі, сприйняті або ті, що мають шанс бути сприйнятими суспільством), політичні цінності (ті, що були відтворені і пережиті, усвідомлені, що визначають світосприйняття і політичну поведінку, а відтак формують політичне життя, а також ті, які наразі лише декларуються) та зразки політичної діяльності і політичної поведінки, які репрезентують соціальні очікування. Процесуальну

складову політичної культури, яка визначає динамічні особливості соціалізації, утворюють форми політичної взаємодії, прийняті в соціумі, а саме: норми політичної поведінки та критерії її оцінювання; політична компетентність агентів соціалізації; способи соціалізаційних впливів, легітимні в межах певної культури; політична залученість громадян; напруженість актуальних політичних потреб громадян; ефективність наявних соціалізаційних інститутів [2].

О.Ващенко звертає увагу на взаємозалежність феноменів політичної культури та політичної соціалізації особистості. Зазвичай лише високий рівень політичної культури, що складався протягом століть історико-культурного розвитку та має міцний соціально-аксіологічний фундамент, здатний забезпечити суспільство стабільними та ефективними механізмами політичної соціалізації індивіда. Політична культура має фундаментальний, суспільно-формуючий характер. Відповідно, від рівня її залежать можливості політичної соціалізації особистості в конкретному суспільстві. Водночас саме внаслідок здійснення цього процесу складається певний ціннісно-смысловий фундамент політично-культурного характеру [3, 518].

Стрижнем політичної соціалізації Я.Арабчук вважає збагачення особистості політичним досвідом попередніх поколінь, вираженим у політичній культурі, яку розуміємо як сукупність загальноприйнятих ціннісних орієнтацій, переконань і норм політичного життя суспільства. Мірою її засвоєння людина усе більше адаптується до існуючої політичної системи, стає здатною активно впливати на неї, тобто усе більшою мірою стає суб'єктом політичного життя [4, 212].

І.Білоконь, своєю чергою, робить акцент на значенні політичної культури для політичної соціалізації в умовах суспільно-політичних трансформацій. В таких умовах основою збереження суспільного ладу і відтворення формування громадянськості постають моральні уявлення, цінності і норми суспільства, відображені, зокрема, в політичній культурі. Культура, як носій соціально-політичних цінностей, проявляється на різних рівнях взаємодії суб'єкта і соціуму – від взаємодії дитини з батьками до відносин громадянина з державою та нацією, що зумовлює розвиток політичної свідомості особистості [5, 60].

У ході здійснення змін політичної та економічної системи, трансформації соціокультурного середовища, за відсутності механізмів узгодження багатоманітних соціальних інтересів та забезпечення єдності й цілісності суспільства, належність до тієї чи іншої

субкультури стає суттєвим фактором політичної соціалізації, зумовлюючи гетерогенність політичної культури [6, 88].

Роль політичної культури у процесі політичної соціалізації також розкривається через її відповідні функції. Так, згідно з І.Жадан, політична культура виконує низку функцій у процесі формування політичної картини світу суб'єкта, найбільш значущими з яких є соціалізаційна (визначення базових умінь, характеристик і рис особистості, необхідних для реалізації її інтересів, громадянських прав та функцій у політичній взаємодії), ідентифікаційна (забезпечення умов для реалізації потреби індивіда в груповій належності, сприйнятті й обстоюванні політичних ідеалів своєї групи), адаптаційна (вироблення механізмів пристосування до мінливої політичної реальності), регуляторна (вибір моделі соціалізації, визначення процесуальних аспектів взаємодії на основі прийнятих у межах політичної культури норм і правил), комунікаційна (забезпечення взаємодії суб'єктів соціалізації на основі загальноприйнятих уявлень, символів, стереотипів тощо), ціннісно-смілова (детермінація політичної взаємодії і окреслення простору конструювання політичної картини світу ідеалами та цінностями політичної культури) [7].

Варто відзначити взаємозалежність політичної культури та політичної соціалізації. Чим вищою є політична культура суспільства, тим більше уваги вона приділяє процесові політичної соціалізації. Проте слушним можна вважати й протилежне твердження: чим вищий ступінь політичної соціалізації в суспільстві, тим вищим є й рівень політичної культури. Адже люди з високим рівнем політичної соціалізації беруть активну участь у політичному житті суспільства, забезпечуючи розвиток суспільних відносин. Відтак поняття «політична культура» і «політична соціалізація» взаємопов'язані. Політична культура суспільства є змістовим компонентом політичної соціалізації особи. А в підсумку політичної соціалізації суб'єкт пристосовується до політичної культури і спроможний розвивати її [8, 93].

Завдяки політичній соціалізації (через формування політичної свідомості індивіда, яка включає політичні цінності, орієнтації, установки, норми та засвоєння) й подальшому відтворенню зразків політичної поведінки відбувається відтворення політичної культури.

Так, на думку С.Безклетного, наявність у особи політичної свідомості є першим результатом засвоєння нею панівної в суспільстві

політичної культури. Другим результатом є участь в політичному процесі. Адже людина засвоює політичну культуру не задля самої здатності розуміти світ політичного, знати закони та правила його функціонування, а задля власної участі в процесі владних відносин. Саме політична культура дає кожному принципи політичної поведінки, політичні норми та ідеали, тобто визначає комплекси орієнтацій і установок стосовно існуючої системи в цілому та окремих її інститутів, і передусім щодо його особистої ролі в системі «людина – суспільство – держава». Отже, політична культура особистості включає два основних компоненти: політичну свідомість і політичну поведінку. Відтак маємо говорити про культуру особистої участі в процесі реалізації влади та про реалізацію цінностей політичної культури: від голосування за певного кандидата як акта передання йому своїх повноважень в управлінні державою – до виконання безпосередніх функцій управління державою [9, 156].

Як зазначає О.Царенко, наявність цінностей, які поділяються всіма членами суспільства, визначає ступінь узгодженості між його окремими елементами, тобто його стабільність. На рівні суспільства цей процес відбувається завдяки внутрішнім механізмам відтворення і трансформації політичної культури, тоді як формування особистісних цінностей та орієнтацій демократичного спрямування є результатом процесу політичної соціалізації. Отже, політична соціалізація постає як сукупність процесів становлення політичної культури, свідомості та поведінки особистості, прояву політичної активності, залучення індивіда до цінностей, знань, рольових зразків, які допомагають адаптуватися до політичного життя суспільства [10, 463–464].

О.Проскуріна, виокремлюючи такий різновид політичної соціалізації, як культурна трансмісія, основним його призначенням вважає передавання політичної культури від одного покоління до іншого, від однієї соціальної групи до іншої. Культурна трансмісія здійснюється трьома шляхами. Перший – підтримування й збереження існуючої політичної культури. Він пов'язаний, як правило, з передачею політичних поглядів, норм, цінностей, орієнтацій тощо від старшого покоління до молодшого – від батьків до дітей, від учителів до учнів, від викладачів до студентів і т. д., причому старше покоління виступає в ролі контролера за дотриманням даного процесу. Другий шлях – перетворення й перероблювання як попередньої, так і сучасної політичної культури. Він зумовлений

постійними змінами, які відбуваються в економічній, соціальній і політичній структурах суспільства. Третій – створення нової політичної культури. Таким шляхом ідуть головним чином ті країни, які вперше здобули можливість вибору самостійного економічного, соціального й політичного шляху розвитку [11, 318–319].

Реалізація функцій політичної культури з політичної соціалізації особистості відбувається через такі її, політичної культури, складники, як політичні цінності, норми, стереотипи, ідеали, зразки поведінки тощо. Так, І.Білоконь базовими чинниками політичної соціалізації називає компоненти культури, які виступають, з одного боку, як предмет потреби для особистості, а з іншого – як умовні, рольові, статутні та інші вимоги щодо моделей діяльності в процесі задоволення потреби. Отже, основні параметри особистості громадянина, зумовлені детермінацією ззовні, зводяться до його ціннісних орієнтацій і настановлень у політичній сфері [12, 62].

Н.Ісхакова також вважає політичні цінності невід’ємною частиною політичної культури суспільства, що віддзеркалюються в політичній свідомості та є важливим джерелом політичної соціалізації особи [13, 91].

Під політичними цінностями розуміють не тільки ідеали, а й чітко описані норми, узаконені настанови, яких потрібно дотримуватися. Політичні цінності не можуть сприйматися безпосередньо. Але певні політичні ціннісні ідеали можуть мати предметне втілення. Такі політичні ідеали можна назвати політичними нормами, які вводять у структуру мотивації особистості додатковий досвід і колективні пріоритети, на основі яких людина вносить корективи в свої ціннісні орієнтації. Нормативна система жорсткіше, ніж ціннісна, детермінує діяльність людей. Функціональні відмінності між політичними нормами і політичними цінностями полягають у тому, що останні є критеріями орієнтації в світі, тоді як норми належать переважно до способів досягнення мети. Такі політичні ідеали, як свобода особи, конституціоналізм, правова держава, розподіл влади, громадянське суспільство та інші, до яких суспільство йшло впродовж багатьох століть, сьогодні зафіксовані в політичних легітимних нормах, які регулюють поведінку громадян у демократичних суспільствах. Регулювання суспільних відносин за допомогою політичних норм означає встановлення визначених оптимальних, з погляду суспільства, меж поведінки її учасників. Адже політичні норми

регулюють політичні взаємовідносини класів, націй, політичних організацій, визначають діяльність держави [14, 95].

Окрім ціннісно-нормативного виміру винятково важливим є діяльнісний аспект політичної культури. Його визначають визнані в суспільстві норми політичної поведінки, навиків і способи політичної діяльності, вміння і досвід. Важливу роль тут відіграють також соціально-політичні норми, які визначають правовий статус особи, наділяють учасників правовідносин конкретними правами та обов'язками, передбачають притягнення до юридичної відповідальності осіб, які порушують правопорядок, і тим самим стимулюють встановлення зразків суспільно значущої поведінки. При цьому особа не є пасивним об'єктом впливу політичної системи – мова йде й про набуття нею досвіду внаслідок практичної участі в політичному житті, конкретної політичної поведінки [15, 92].

Норми, цінності, настанови, пов'язані з політичною поведінкою, засвоюються завдяки дії різних соціальних і психологічних механізмів, де процеси стереотипізації відіграють провідну роль. Вони виконують місію впорядкування великих інформаційних потоків та їх категоризацію і мають забезпечувати відносну стабільність позицій молодої людини в процесі пізнання світу. Політичні стереотипи є ваговою складовою в структурі соціальних стереотипів і відіграють важливу роль у становленні особистості на всіх етапах політичної соціалізації.

Політичний стереотип – це стандартизований, схематизований, спрощений, зазвичай емоційно забарвлений образ соціально-політичного об'єкта (явища, процесу), який характеризується стійкістю, але часто містить у собі несуттєві риси цього об'єкта. У широкому сенсі це – звичний канон мислення та поведінки, способи виконання дій у певній послідовності, інерція думки, ригідність. Основні його функції: когнітивна (відбір інформації, схематизація, спрощення), ціннісно-захисна, ідентифікаційна (створення позитивного Я-образу і групового Ми-образу), ідеологізаційна (формування та підтримка групової ідеології), соціальна (соціальна категоризація), афективна [16].

І. Білоконь звертає увагу на духовно-моральні аспекти політичної культури та їх роль у процесі політичної соціалізації особистості, зокрема через формування її громадянської спрямованості. В політичній сфері мораль втілюється в політичні норми і цінності,

спрямовані на збереження держави, підвищення її потуги і добробуту громадян. На індивідуальному рівні політична сутність моралі проявляється як патріотизм та відповідальність особистості за дотримання нею громадських норм, правил тощо. Іншими словами, громадянська спрямованість особистості полягає у сприйнятті нею моралі певного суспільного ладу та в почутті своєї відповідальності перед суспільством, дотриманні певних соціальних норм, що ґрунтуються на усвідомленні суб'єктом своїх прав і обов'язків, на його громадянських цінностях, почутті відповідальності та моральнісних уявленнях. Громадянська спрямованість особистості розвивається в системі духовної культури суспільства. Основним механізмом виникнення і розвитку суспільних форм поведінки є, насамперед, інтеріоризація норм, зразків, вимог, ідеалів та цінностей суспільства.

Отже, громадянська спрямованість є особливим видом політичної моральності людини, яка в процесі соціалізації оволодіває духовною складовою політичної культури, що забезпечує діяльність індивіда, спрямовану на реалізацію громадянських цінностей [17, 62]. Останні, спільно з набутими політичними поглядами і переконаннями, становлять дорогоцінний життєвий досвід людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Іванов М.С.* Проблеми удосконалення політичної системи України в контексті формування нової політичної культури громадян // Наукові праці ЧДУ ім. П.Могили. – Політичні науки. – Вип. 31. – Т. 44. – Миколаїв, 2005. – С. 64–67.
2. *Жадан І.В.* Механізми політичної соціалізації молоді в умовах модернізації освіти [Електронний документ] // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 28. – Режим доступу: http://www.nbuiv.gov.ua/ujrn/Soc_Gum/Nssp/2011_28/Zhadan.htm
3. *Ващенко О.О.* Формування політичної культури особистості як мета політичної соціалізації // Гілея : науковий вісник. – Вип. 65. – К., 2013. – С. 515–522.
4. *Арабчук Я.* Роль політичних партій в соціалізації особистості // Гілея: науковий вісник. – Вип. 74. – К., 2013. – С. 209–213.
5. *Білоконь І.* Духовна культура як чинник моральної і громадянської спрямованості // Соціальна психологія. – 2008. – №6. – С. 59–66.
6. *Ісхакова Н.Г.* Особливості процесу політичної соціалізації в умовах

- трансформації політичної системи України // Нова парадигма. – Вип. 53. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – С. 83–95.
7. *Жадан І.В.* Методологічні засади дослідження взаємодії суб'єктів політичної соціалізації як чинника структурування політичної картини світу студентської молоді [Електронний документ] // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 12. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/ujrn/Soc_Gum/ppp/2011_12/Zhadan.htm
 8. *Пробийголова Н.* Особливості розвитку теорії політичної соціалізації // Політичний менеджмент. – 2004. – №6. – С.88–95.
 9. *Безклетний С.* Формування політичної культури сучасних студентів як завдання практичної політики // Нова парадигма. – Вип. 71. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.144–158.
 10. *Царенко О.О.* Роль засобів масової комунікації в політичній соціалізації особистості // Гілея: науковий вісник. – Вип. 52. – К., 2012. – С.463–469.
 11. *Проскуріна О.О.* Політична культура України в умовах глобальної інформатизації: форми політичної соціалізації та їх удосконалення // Гілея: науковий вісник. – Вип. 20. – К., 2009. – С.317–323.
 12. *Білоконь І.* Духовна культура як чинник моральної і громадянської спрямованості // Соціальна психологія. – 2008. – №6. – С.59–66.
 13. *Ісхакова Н.Г.* Особливості процесу політичної соціалізації в умовах трансформації політичної системи України // Нова парадигма. – Вип. 53. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – С.83–95.
 14. *Леценко С.В.* Роль ціннісно-нормативної системи у політичній соціалізації суспільства // Нова парадигма. – Вип. 72. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.89–98.
 15. *Ісхакова Н.Г.* Особливості процесу політичної соціалізації в умовах трансформації політичної системи України / Н.Г.Ісхакова // Нова парадигма. – Вип. 53. – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – С.83–95.
 16. *Позняк С.І.* Деякі аспекти політичної соціалізації та формування стереотипів молоді [Електронний документ] // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : Зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2008. – Вип. 8. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/ujrn/Soc_Gum/ppp/2008_8/28%20-%20Pozniak-Wolfrowska.htm
 17. *Білоконь І.* Духовна культура як чинник моральної і громадянської спрямованості // Соціальна психологія. – 2008. – №6. – С. 59–66.

Берега В.О. Политическая культура общества как основное джерело политической социализации личности.

Политическая культура играет ведущую роль в политической социализации личности, внаслідок чого відбуваються формування политической сознательности та засвоєння й відтворення людиною зразків политической поведінки. Автор звертає увагу на взаємопов'язаність та взаємозалежність политической социализации та политической культуры, розглядає та аналізує основні компоненти политической культуры та її функції. Окреме місце в статті посідають политические ценности, які не можуть сприйматися непосредственно, але могут мати предметное втілення. Своєю чергою, набуті политические взгляды, ценности, ориентации, нормы дозволяють індивідові належним чином адаптуватися до наявної политической системы і стати дійсним субъектом политического життя. Отже, під час социализации у людини формується культура непосредственной участі в процесі здійснення влади та реалізуються ценности политической культуры. А ціннісно-нормативний вимір политической социализации проявляється як діяльнісне впровадження правового статусу її личности.

Ключові поняття: политическая культура, политическая социализация, политическая сознательность.

Берега В.А. Политическая культура общества в качестве основных источников политической социализации личности.

Политическая культура играет ведущую роль в политической социализации личности, вследствие чего происходят формирование политического сознания и усвоение и воспроизведение человеком образцов политического поведения. Автор обращает внимание на взаимосвязанность и взаимозависимость политической социализации и политической культуры, рассматривает и анализирует основные компоненты политической культуры и ее функции. Отдельное место в статье занимают политические ценности, которые не могут восприниматься непосредственно, но могут иметь предметное воплощение. В свою очередь, приобретенные политические взгляды, ценности, ориентации, нормы позволяют индивиду должным образом адаптироваться к существующей политической системе и стать действительным субъектом политической жизни. Итак, в ходе социализации у человека формируется культура непосредственного участия в процессе осуществления власти и реализуются ценности политической культуры. А ценностно-нормативное измерение политической социализации проявляется как деятельностное упорядочение правового статуса его личности.

Ключевые понятия: политическая культура, политическая социализация, политическое сознание.

Bereza V.O. Political culture of society as a primary source of political socialization of a personality.

Political culture plays a leading role in the political socialization of a personality, as a result of which takes place the formation of political awareness and human's adoption and reproduction of samples of political behavior. The author draws attention to the interconnectedness and interdependence of political socialization and political culture. Main components of political culture and its functions were examined and analyzed. A special place is occupied by political values that can not be seen directly, but can have a substantive implementation. In turn acquired political views, values, orientations, norms allow the individual to properly adapt to the existing political system and become true subject in the political life. Thus, during socialization, human forms a culture of personal involvement in the exercise of power and realizes values of political culture. A value-normative dimension of political socialization appears as active regulation of personal status of a personality.

Key words: political culture, political socialization, political consciousness.